

*Raimundas Lopata**

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Autoritarizmas Baltarusijoje: galimos grėsmės Lietuvos saugumui

Baltarusija yra labiausiai autoritariška valstybė Vidurio ir Rytų Europoje. Aleksandro Lukašenkos režimo keliamas grėsmes tarptautinė saugumo bendrija identifikuoja globaliniame ir regioniniame lygmenyse. Straipsnyje analizuojama problema: kokias konkrečias grėsmes Lietuvai kelia baltarusiškas autoritarizmas? Pateikiami šios problemos pjūviai – autoritarizmo Baltarusijoje kilmė, priklausomybės modelis Baltarusijos–Rusijos santykiuose, tarptautinė saugumo bendrija ir Baltarusija, Lietuvos–Baltarusijos santykių raida – leidžia konkretizuoti galimas Lietuvai grėsmes pagal politinį, karinį, socialinį, ekonominį, ekologinį sektorius.

Po Baltarusijos Respublikos pripažinimo nepriklausoma valstybe jos ir euroatlantinės bendruomenės ryšiai plėtojosi pakankamai dinamiškai. Baltarusijai buvo suteiktas asocijuoto nario NATO Parlamentinėje Asamblėjoje statusas. 1995 m. tarp Baltarusijos ir Europos Sąjungos buvo pasirašytas Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas.

Tačiau 1996–1997 m. tarptautinės saugumo bendruomenės santykiai su Minsku atšalo, kadangi prezidentas Aleksandras Lukašenka valstybės vairą aiškiai pasuko autoritarizmo linkme (1996 m. surengtas vadinamasis konstitucinis referendumas pakeitė politinio proceso taisykles: buvo paleista 13-ojo šaukimo Aukščiausioji taryba, panaikinta 1994 m. Konstitucija, pratęsta prezidento kadencija, griebtasi represinių priemonių prieš politinius oponentus, falsifikuojami rinkimai ir t.t.).

Trumpiau tariant, Baltarusija tapo savotiška išimtimi Vidurio ir Vidurio Rytų Europoje. Tuo metu, kai kaimyninėse šalyse konsoliduojama demokratija ir siekiama narystės euroatlantinėje erdvėje, Rusija skelbia provakarietiškos užsienio politikos erą, kartu su Šiaurės Atlanto sutarties organizacija imasi bendradarbiauti NATO–Rusijos Taryboje, yra pripažįstama rinkos ekonomikos šalimi ir net Ukraina bando aiškiau išsakyti savo siekį ateityje tapti NATO nare, Baltarusijoje vyksta visiškai priešingi procesai.

Vos kelios dienos prieš rugsėjo 11-osios teroristų išpuolius Jungtinių Valstijų valstybės sekretorius Collin Powell diktatūrinę valstybę Baltarusiją pavadino „vienintele Europos šalimi, esančią už įstatymo ribų“¹. Tuo metu amerikiečių diplomatinės vadovas akcentavo pačio autoritarinio režimo, jo prigimtyje slypinčių grėsmių pavojų regioniniam saugumui apskritai.

^{*}Prof., dr. Raimundas Lopata – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto direktorius. Adresas: Vokiečių 10, 2001 Vilnius, tel. 8-5-2514130, e-paštas: raimundas.lopata@tspmi.vu.lt

¹ M. Lenzi Iš Minsko eina tamsūs ginklų keliai, *Lietuvos Rytas*, 2002 m. birželio 1 d. Nr. 125.

Visų pirma buvo apeliuojama į prie Baltarusijos Vidaus reikalų ministerijos įkurtą sukarintą grupę, kuriai buvo pavesta vykdyti bet kokias užduotis, taip pat ir politines žmogžudystes². Nebuvo pamirštas ir Lukašenkos įsakas, kuriuo remiantis be teismo galėjo būti konfiskuojamas gyventojų ir įmonių turtas. Beje, šiuo įsaku bei politiniu šantažu ir įbauginimo metodais ypač naudotasi tuoj po 2001 m. rugsėjo prezidento rinkimų, kuomet buvo suimti devyni baltarusių įmonių vadovai³, o taip pat be skrupulų prieš opozicijos renginius buvo reguliariai naudojamos jėgos struktūros.

Pabrėžtina, kad tarptautinės saugumo bendrijos nerimą kėlė ne tik precedentų neturintys žmogaus teisių pažeidinėjimai Baltarusijoje. Regioninio saugumo kontekste ypač kreipiamas dėmesys į dar kelias aplinkybes.

Pirmoji – Baltarusijos karinė galia, kuri yra žymiai didesnė už, pavyzdžiui, kaimyninių Lietuvos ir Latvijos.

Antroji – atviri paties Lukašenkos pasisakymai ir veiksmai tarptautinėje arenoje. Čia turima galvoje ne tik aršios ir dažnai įžeidžiančios baltarusių prezidento kalbos prieš Vakarus, ar vizitų grafikas – Kuba, Sirija, Libija⁴, bet ir provokaciniai kariniai manevrai. Pavyzdžiui, prieš pat prezidento rinkimus 2001 m. rugsėjį vykusiose karinėse pratybose „Neman-2001“ baltarusiai imitavo lietuvių ir lenkų puolimo atrėmimą, o 2002 m. vasaros pradžioje „Berezina-2002“ pratybos imitavo Berezinos upės forsavimą ir puolimą Vakarų kryptimi.

Trečioji – tai katastrofiškai blogėjanti ekonominė situacija ir iš esmės visiško ekonominio žlugimo grėsmė.

Štai tik keli momentai, leidę ne tik teigti apie Baltarusiją kaip šalį, esančią už įstatymo ribų, bet ir detalizuoti galimas pasekmes regioniniam saugumui – neprognozuojamas režimas, spontaniška politika, destabilizuota ekonomika ir galimi pabėgėliai.

Tačiau pastaruoju metu šio teiginio prasmė tampa dar akivaizdesnė. Paskutinis autoritarizmo bastionas Europoje, valdomas Lukašenkos režimo, ir toliau pažeidinėja tarptautinę teisę. Minskas per praėjusius metus tyliai tapo pagrindine karinės ginkluotės tiekėja Irakui⁵, kitoms karingoms valstybėms bei teroristų grupuotėms tiekė aukštos kokybės karinę įrangą. Ir pagaliau – taip pat pastaruoju metu ypač išryškėjęs visiškas oficialaus Minsko nesiskaitymas su tarptautinėmis organizacijomis (iš esmės paralyžiuota Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos misija Baltarusijoje).

² Apie tai viešai pareiškė buvę Baltarusijos prokuratūros tardytojai Olegas Slučekas ir Dmitrijus Petruškevičius, pasiprašę politinio prieglobsčio JAV. Jų duomenimis, minėtos grupės aukomis tapo politikai Jurijus Zacharenka, Viktoras Gončaras, Anatolijus Krasovskis, žurnalistas Dmitrijus Zavadskis. Pl. žr.: Vadovas giriasi abejotinais nuopelnais, *Lietuvos Rytas*, 2001 m. lapkričio 19 d.

³ 2001 m. rudenį – 2002 m. pradžioje buvo suimti: Minsko šaldytuvų gamybos susivienijimo „Atlant“ direktorius Leonidas Kaluginas, Baltarusijos geležinkelių vadovas Viktoras Rachmankovas ir jo pavaduotojas Jevgenijus Nazarenka, Minsko stadiono „Traktor“ direktorius Vladimiras Oleinikovas, automobilių turgaus „Kolco“ direktorius Aleksandras Vasilevskis, Minsko traktorių gamyklos generalinis direktorius Michailas Leonovas, Gomelio radijo gamyklos direktorius Anatolijus Kirikovas ir kt. Pl. žr.: Baltarusijoje – nauja suėmimų banga, *Lietuvos Rytas*, 2001m. lapkričio 24 d.; Baltarusijos įmonių vadovų persekiojimas – kerštas už rinkimus, *Lietuvos Rytas*, 2002 m. sausio 11 d.

⁴ Ir *vice versus* – pavyzdžiui, 2002 m. sausio pradžioje Lukašenka pakvietė Muamara al Gadafi, o vasarį – Irano prezidentą Mohamedą Katamį atvykti oficialaus vizito į Minską. Žr.: *BNS* pranešimai, 2002 m. sausio 18 d. ir vasario 14 d.

⁵ Apie Baltarusijos ir Irako santykius atvirai prabilta ir Lietuvoje. Žr.: Seimo narys ragina daugiau aiškinti Baltarusijos gyventojams apie demokratiją, *BNS*, 2002 m. spalio 2 d.

Taigi akivaizdu, jog tarptautinė saugumo bendruomenė išvelgia potencialias Baltarusijos keliamas grėsmes tiek globaliame, tiek regioniniame lygmenyje. Problema – kokios tikėtinos besiklostančios situacijos Baltarusijoje ir aplink ją pasekmės Lietuvai ir jos saugumui?

Ieškant atsakymo ir identifikuojant galimas grėsmes pagal sektorius (politišnis, karinis, socialinis, ekonominis, ekologinis⁶) plačiau yra analizuojami šie problemos aspektai:

- Baltarusiško autoritarizmo kilmė ir galima jo specifikacija.
- Baltarusijos–Rusijos santykiai: priklausomybės modelis teorijoje ir praktikoje.
- Tarptautinė saugumo bendrija ir Baltarusija.
- Lietuvos–Baltarusijos santykių dinamika.

Baltarusiško autoritarizmo kilmė ir galima jo specifikacija

Šių dienų Baltarusija išties užminė painų galvosūkį: kodėl pasirinkta būtent tokia raida ir kokie gali būti tolesni šio režimo transformavimosi variantai?

Teoriniuose darbuose, skirtuose visuomenių transformacijų ir demokratizacijos procesams, paprastai yra išskiriami aiškūs kriterijai, be kurių vienos ar kitos visuomenės evoliucija į demokratinę visuomenę yra negalima:

- pakankama ekonominė pažanga;
- tarptautinė aplinka (kuo nuosekliau šalis orientuojasi į vakarietiškos civilizacijos vertybes, tuo didesnė tikimybė demokratijos progresui);
- politinės tradicijos (egzistuoja demokratinė tradicija, ar ne?);
- institucinės struktūros (parlamentarizmas, prezidentinė sistema ir pan.)⁷.

Vargu ar reikia daug aiškinti, jog nei vienas iš aukščiau minėtų kriterijų „neveikia“ Baltarusijoje. Ją iš kitų pokomunistinių šalių išskiria tai, kad ir žlugus komunistiniam režimui politiniai bei ekonominiai svertai liko tų pačių politinių jėgų rankose. Valdantysis elitas ne tik išliko, bet ir nebuvo priverstas pasikeisti.

Po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje Baltarusijos nomenklatūra buvo priversta sekti Rusijos ekonomikos reformų pėdomis, bet šie pertvarkymai buvo vykdomi tik iš dalies. Buvo liberalizuotos kainos, tačiau nebuvo imtasi griežtos pinigų politikos ir privatizavimo. Kad nebuvo vykdomas privatizavimas, lėmė valdančiojo elito siekis išlaikyti valstybinę nuosavybę, nes konkurencijos sąlygomis jų įmonės būtų žlugusios. Pusinės ekonomikos reformos neigiamai atsiliepė didesniajai šalies gyventojų daliai, tačiau jos atitiko nomenklatūros interesus⁸.

Ekonomikos nuosmukis suvienijo dvi socialines jėgas, leidusias įsigalėti A. Lukašenkos režimui. Jos – tai senoji nomenklatūra, besipriešinanti rinkos ekonomikos reformoms, ir liumpenuota bei labiausiai nuo nevykusių reformų nukentėjusi visuomenės dalis⁹.

⁶ Plačiau apie grėsmių (nacionaliniam) saugumui specifikaciją žr.: B. Buzan Žmonės, valstybės ir baimė. Tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo. – Vilnius: Eugrimas, 1997, p. 156–193.

⁷ Prezeworski A., Alvarez M., Cheibub J.A., Limongi F. What Makes Democracy to Endure, *Journal of Democracy*, 1996. No. 7, p. 39–55.

⁸ Davidonis R. The Challenge of Belarus, and European Responses, Institute for Security Studies, *Occasional Papers.*, July 2001, No. 29, p. 5.

⁹ Feduta A. „Sovetskije belorusy“: popytka opredelenija, *Belarus Monitor*, Minsk, 1999, s. 21–29.

Beje, kalbant apie pastarąją, pažymėtina, kad didžiąją Baltarusijos visuomenės dalį sudaro gyventojai, kurie gyvena kaimo vietovėse. O miestiečiai – patys neseniai atvykę iš provincijos ir besilaikantys patriarchalinių tradicinių vertybių. Baltarusių politologas Viktoras Černovas šių žmonių pasaulėžiūrą įvardija kaip archajinį konservatyvumą ir mitologinį mąstymą¹⁰. Tai – nedideli poreikiai, laisvės ir konkurencijos baimė, „apsuptos tvirtovės“ psichologija, vienvaldystės siekimas, atstovaujama institucijų reikšmės nesupratimas, orientacija į autoritarinį charizmatinį lyderį, lojalumas bei kokios valdžios centrui, didelis prisitaikymo prie valdžios laipsnis, pasyvumas ir nuolaidumas. Štai kodėl Lukašenkos primesta autoritarizmo alternatyva ir Sąjungos su Rusija (dažnai pateikiama Sovietų Sąjungos restauravimo idėjos kontekste) visiškai patenkina didesnės Baltarusijos gyventojų dalies lūkesčius. Negalima pamiršti, kad daugiau nei 30 procentų baltarusių turi Rusijoje artimų giminaičių. Daugelis baltarusių yra baigę rusiškąsias aukštąsias mokyklas, pradėję Rusijoje savo politinę ar profesinę karjerą, pagaliau kartu su rusais tarnavę armijoje¹¹.

Tiesa, pabrėžtina, kad jau išaugo ir ta karta, kuri nejaučia jokios nostalgijos nebeegzistuojančiai SSRS, turi pakankamai aukštą išsilavinimą, naudojami internetu, pakankamai mobilūs ir applanke įvairias Europos valstybes. Tačiau kartu akcentuotina, kad pasisakantys už šalies europietizaciją šios kartos atstovai, daugiausia gyvenantys Minske, netapatina savęs su opozicija ir net nelabai ja pasitiki. Tokį skeptiškumą daugiausia skatina tai, kad dabartinės opozicijos vadovai ir apskritai baltarusiškojo politinio elito branduolys vis dar naudoja tas politines ir visuomenines sąvokas, kurios buvo būdingos sovietiniam periodui¹².

Tyrėjai, beje, kartais bando apeliuoti į regioninę Baltarusijos diversifikaciją ir istorinės evoliucijos lemiamą šalies regionų specifiškumą (Vakarų Gudija, t.y. Gardino, Bresto sritys, Rytų Gudija, t.y. Vitebsko, Mogiliovo sritys). Tačiau iki šiol ginčijamasi, ar iš tikrųjų toks specifiškumas egzistuoja, o jei ir egzistuoja, ar tai yra veiksnys dabartinėje Baltarusijos politinėje raidoje?

Lukašenkos fenomenai atsirasti buvo palankūs ir kiti veiksniai. Paprastai aiškinama, kad Baltarusijoje nevyko ir politinės reformos. Nepriklausomybė nebuvo susijusi su tautinio judėjimo pakilimu šalyje. Skirtingai nei kaimyninėse šalyse, šis judėjimas nebuvo pagrindine jėga, siekianti esminių pokyčių. Žinoma, didžia dalimi taip atsitiko todėl, kad sunku kalbėti apie baltarusių valstybingumo bei nacionalinio identiteto tradicijas.

Baltarusija ilgai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Žečpospolitos dalis. Po to tapo Rusijos kolonija, pergyveno tris sukilimus, du pasaulinius karus, vos kelis mėnesius gyvavusią Baltarusijos Respubliką, bolševikų okupaciją, žiaurias Stalino represijas ir sovietinės Baltarusijos laikotarpį SSRS sudėtyje. Negalima pamiršti, kad kelis amžius Maskva Baltarusijoje vykdė aktyvią rusifikavimo politiką. Tokie istorijos vingiai veikė baltarusių nacionalinę savimonę – ir valstybingumo tradicijos visuomenėje silpnos, ir nacionalinis identitetas menkai apibrėžtas.

¹⁰ Chernov V. Priroda Politicheskogo Rezhima v Belarusii i Perspektivy Ego Transformacii // Belarus-Monitor. Demokraticheskije Procesy v Belarosuji: Osnovnyje Tendenciji i Protivorechija., Minsk, 1997, s. 66–67.

¹¹ Zabytyj Sosed – Belarus v Kontekste rasširenija Evropejskogo Sojuza na Vostok. – Fundacija Batorego, Warszawa, 2001, s. 7.

¹² Ibidem, s. 7–8.

Beje, būtina pabrėžti, kad amžiaus pabaigoje oficialusis Minskas bandė kompensuoti nacionalinio identiteto problemas užsienio politikos priemonėmis. Konkrečiai – ginčydamas Lietuvos teritorinį vientisumą. Pavyzdžiui, 1992 m. vasario mėn. 24 d. Baltarusijos Užsienio reikalų ministras Piotr Krauchanka atvirai pareiškė Europos Bendrijos delegacijai, kad Minskas abejoja, ar Vilnius teisėtai priklauso Lietuvos Respublikai¹³.

Lukašenka panašių pareiškimų Lietuvos atžvilgiu nedarė, tačiau baltarusiškojo nacionalinio identiteto specifika šalies vidaus politikos rinkoje pasinaudojo. Dar amžiaus pabaigoje, pabrėždamas nepriklausomumą jokioms partijoms, jis pasirinko ir atitinkamą politinį moto: „Aš nei su dešiniaisiais, nei su kairiaisiais, aš – su liaudimi“. Plačiau vertinant, Lukašenka pasinaudojo labai silpnos partinės sistemos trūkumais. Vadinamosios demokratinės jėgos buvo susiskaldžiusios ir vadovaujamos lyderių, kurių formuojama politika stipriai nutolusi nuo Baltarusijos realybės. Kita vertus, iki 1995 m. Baltarusijoje dirbo dar sovietiniais laikais išrinktas parlamentas. Ši komunistų valdoma valdžios institucija blokavo opozicijos siūlymus surengti pirmalaikius rinkimus, ir reali valdžia atsidūrė vykdomosios valdžios rankose.

Pergalės vaisiais prezidentas naudojasi iki šiol. Dar prieš paskutinius prezidento rinkimus Baltarusijoje atliktos nepriklausomos sociologinės apklausos bylojo: jeigu rytoj vyktų rinkimai, prezidentu vėl būtų išrinktas Lukašenka. Jo atrama tebelieka kaimo gyventojai, degradavusi darbininkija, pensininkai bei vidaus reikalų kariuomenė. Šie visuomenės sluoksniai sudaro didžiąją gyventojų dalį, kuriai priimtina dabartinė padėtis ir kuri pasisako prieš radikalius pokyčius. Nors ir kalbama, kad didėja nepatenkintųjų režimu ir baltarusiškos nomenklatūros gretose, pastaroji šiandien yra per silpna, kad sugebėtų suorganizuoti rūmų perversmą ir pašalinti Lukašenką iš valdžios. Opozicija irgi išlieka pakankamai silpna ir susiskaldžiusi. Ji taip ir nesugebėjo pasiūlyti nė vieno kandidato, kuris galėtų sudaryti rimtesnę konkurenciją dabartiniam prezidentui.

Pasinaudojęs visomis aukščiausiai išvardintomis aplinkybėmis, kai kurių politologų nuomone¹⁴, Lukašenka sukūrė vadinamąjį sultonistinį režimą, t.y. autoritarinio režimo sub-tipą, kuriame dominuoja iš esmės visose gyvenimo srityse personalizuotas valdymas, kuriame negalioja teisė, vyrauja žemas institucionalizacijos lygis, klientelizmas, klesti korupcija, neidentifikuojama aiški ideologija, išskyrus valdovo aukštintimą ir pan. Yra neblogai žinomi tokių režimų istoriniai pavyzdžiai: Duvalier režimas Haiti, Trujillo režimas Dominikos Respublikoje, Ceausescu režimas Rumunijoje. Patirtis liudija, kad režimų pakeitimai tose istorinėse situacijose vyko su kraujo praliejimu, masinio ar karinio sukilimo pagalba.

Kalbant apie galimus scenarijus Baltarusijos atveju, kol kas nėra požymių, rodančių tokios alternatyvos perspektyvą. Problemiškiau yra su atsakymu į klausimą, kokias pasekmes režimui atneštų vis blogėjanti ekonominė padėtis ir net kai kurių ekspertų įžvelgiami ekonominio kolapso požymiai. Kita vertus, gali atsiverti plačiau ir kai kurios kitos silpnesnės Lukašenkos režimo pusės – pavyzdžiui, prezidento legitimumas. Tačiau yra mažai abejojantių tuo, jog Baltarusijos raidą veiks vidaus ir išorinės veiksnių samplaika.

¹³ Iš esmės Minsko rankomis komplikacijas Lietuvai kūrė Maskva. Klausimas buvo išspręstas 1995 m. Lietuvai ir Gudijai pasirašius Susitarimą dėl sienų ir kiek vėliau Draugystės ir kaimyninio bendradarbiavimo sutartį. Plačiau žr.: The Belarus Issue. Institute of International Relations and Political Science, Vilnius University, 2002, Working Papers, No. 1, p. 8.

¹⁴ Ibidem. p. 13; Steven M. E., Taras K. Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus, *Europe-Asia Studies*, 2000, Vol. 52, No. 3, p. 523–547.

Niekam nekyla abejonių, kad vienintelė jėga, kurios paiso Minskas, yra Rusija. Niekas neabejoja ekonomine Baltarusijos priklausomybe nuo Rusijos. Kur kas mažiau akcentuojama, kad Rusijos veiksnį Lukašenka naudojo ir kaip savo politinio legitimumo šaltinį, tiek šalies viduje, tiek ignoruojant Vakarų nuomonę. Tačiau neseniai pasirodė požymių, leidusių analitikams ir ekspertams prabilti apie laipsnišką šio šaltinio sekimą¹⁵.

Baltarusijos–Rusijos santykiai: priklausomybės modelis teorijoje ir praktikoje

Dar prieš trejetą metų buvo garsiai svarstomos Lukašenkos galimybės užimti aukščiausią Baltarusijos ir Rusijos sąjungos postą. Prieš pusantrų metų prabilta apie tai, kad tik su Maskvos pagalba jis ir tegalys išlaikyti valdžią Baltarusijoje. Šiandien Vladimiras Putinas kaltina Lukašenką, esą jis siekia Rusijos ir Baltarusijos sąjungos pagalba atkurti Sovietų Sąjungą ir darąs tai kenkdamas Rusijos valstybingumui.

Apskritai akivaizdu, kad po SSRS žlugimo Baltarusija niekada nebuvo nutraukusi savo ypač glaudžių ryšių su Rusija. Per visą laikotarpį po komunistinio režimo žlugimo išliko ypač stipri Baltarusijos politinė, ekonominė ir karinė priklausomybė nuo Rusijos. Dar 1993 m. gruodį Minskas pasirašė Nepriklausomų Valstybių Sandraugos Kolektyvinio saugumo sutartį. 1994 m. balandžio mėn. Baltarusija su Rusija pasirašė susitarimą dėl pinigų sąjungos. 1996 m. balandžio mėn. buvo pasirašytas susitarimas dėl Rusijos ir Baltarusijos sandraugos. 1997 m. gegužės mėn. – Sutartis dėl Rusijos–Baltarusijos sąjungos statutų. 1999 m. gruodžio 8 d. – Deklaracija dėl tolimesnės integracijos ir susitarimas apie sąjunginės valstybės įkūrimą. 2000 m. lapkričio 30 d. – Susitarimas dėl bendros sąjunginės valstybės valiutos įvedimo. Šalia šių sutarčių atsirado visas pluoštas kitokio pobūdžio susitarimų ir sutarčių (per 100, iš jų apie 20 saugumo ir karinėse srityse). Ir nors oficialiai kalbama apie dviejų šalių integraciją, be jokios abejonės, šiuo atveju veikia ne integraciniai, o priklausomybės modeliai. Ši priklausomybė leido Rusijai kontroliuoti, o dažnai ir kreipti tuos procesus, kurie vyksta Baltarusijos vidaus ir užsienio politikoje.

Priklausomybės modelis grindžiamas: etnonacionaliniu artumu, buvusiu Baltarusijos ekonomikos hyperintegroviškumu į sovietinę sistemą, ypač į RSFSR; priklausomybe saugumo ir gynybos srityse¹⁶. Toks modelis leidžia Rusijai iš esmės manipuliuoti „Baltarusijos korta“, atsižvelgiant į vidaus ir tarptautinę konsteliaciją. Pavyzdžiui, Boriso Jelcino laikais mainais į geopolitinę sąjungą Rusija paremdavo Lukašenkos režimą daugiau kaip 1 mlrd. JAV dolerių per metus. Pigiau parduodavo energijos išteklius, atverdavo savo rinką Baltarusijos prekėms, o daugiausiai leisdavo kaimyninės valstybės muitininkams pasilikti muitus už į vadinamąją sąjunginę valstybę (o išties į Rusiją) vežamas prekes. Be to, pasinaudodamos muitų sąjunga Baltarusijos prezidento administracijos sukurtos įmonės įvežė daug kontrabandinių prekių, kurios buvo parduotos Rusijoje. Boriso Jelcino laikais sąjunga leido Rusijos elitui įsivaizduoti, kad Rusija po SSRS žlugimo ne viską prarado ir išlieka galinga ir įtakinga valstybė. Be to, sąjunga buvo priemonė stabdyti NATO plėtrą į Rytus.

¹⁵ Atskirkime mus nuo kotletų, *Atgimimas*, 2002 m. birželio 21–27, Nr. 24, p. 12.

¹⁶ Wierzbowska-Miazga A. The Republic of Belarus or the Belarusian Republic? Centre for Eastern Studies, Warsaw, 2001., p. 51–59.

Putinui tapus Rusijos prezidentu, Lukašenkai teko palaidoti viltis ir svajones apie Rusijos valdymą iš dviejų valstybių sąjungos viršūnės. Tuo metu didelė Rusijos rinkėjų dalis ilgėjosi stiprios rankos politikos, reveransų praeities simboliams, griežto tono bendraujant su Vakarais ir oligarchų įtakos pažabojimo. Pastebėtina, kad siekdamas patraukti Rusijos piliečių dėmesį, Baltarusijos prezidentas savo kalbose tai akcentuodavo labiausiai. Putino prezidentavimo pradžia irgi rėmėsi tais principais. Palaiptinui Lukašenkai tapo sunku atrasti argumentų, kuriais jis būtų galėjęs įgyti Rusijos piliečių simpatijas. Prieš 2001 m. rugsėjo 9 d. rinkimus jam norint išlikti valdžios olimpe teko įtikinėti Kremliaus lyderį, kad jis yra priimtinausia kandidatūra.

Lukašenka laimėjo rinkimus. Demokratinė Vakarų bendrija nesutiko, kad tai buvo demokratiniai rinkimai¹⁷. Paradoksalu, tačiau tiesioginę Lukašenkos režimo kritiką užgožė kiti įvykiai – teroristų ataka prieš Jungtines Amerikos Valstijas.

Vis dėlto Minskui netrukus teko pajusti po 2001 m. rugsėjo 11 d. išryškėjusių pasaulinės politikos tendencijų poveikį. Pastaroji skleidėsi dviejuose lygmenyse: Baltarusijos–Rusijos bei tarptautinės saugumo bendruomenės – Baltarusijos santykių kontekstuose. Beje, reikia pripažinti, kad šiuos lygmenis gana greitai identifikavo ir pats Lukašenka.

Baltarusijos prezidentas, 2002 m. sausio pradžioje konkretizuodamas šalies užsienio politikos prioritetus, bandė stiprinti Baltarusijos ir Rusijos sąjungą, ketinimą atkurti visaverčius santykius su Europos Sąjunga ir pareiškė pasiryžimą plėtoti lygiateisį dialogą su JAV daugeliu klausimų, tarp jų – kovojant su terorizmu¹⁸.

Tradiciškoms apeliacijoms į sąjunginės su Rusija valstybės kūrimą Lukašenka, regis, šį kartą turėjo ir svarių įrodymų – ką tik Baltarusijai Maskvos skirtą antrąją paskolos dalį – 30 mln. JAV dolerių sąjunginės valstybės kūrimo išlaidoms finansuoti¹⁹. Tačiau Miskas klydo, manydamas, kad sugeba prognozuoti Kremliaus veiksmus.

Iki šiol yra ginčijamasi, kokiais motyvais rėmėsi Putinas 2002 m. birželio mėn. susitikime su Lukašenka Sankt Peterburge leidęs suprasti, kad nepritaria Minsko siekiui suvienyti Rusiją ir Baltarusiją kaip lygiateisius subjektus. Veikiausiai motyvacija rėmėsi tiek Maskvos aktyviu įsitraukimu į JAV suburtos antiteroristinės koalicijos gretas, Maskvos–Vašingtono santykių atšilimu, deklaruojamu provokacine užsienio politikos kursu, tiek Baltarusijoje sudarytomis kliūtims rusiškajam kapitalui dalyvauti planuojamame šalyje strateginių įmonių privatizacijos procese. Šiaip ar taip netrukus Rusijos prezidentas pareiškė, kad Lukašenkai nepavyks atkurti Sovietų Sąjungos.

Formaliai peno tokiai reakcijai suteikė Minsko parengtas Rusijos ir Baltarusijos sąjungos konstitucijos projektas. Jame buvo numatoma, kad bus sukurta jungtinė valstybė, kurioje abi pusės turės lygias teises ir galimybę vetuoti bendrus sprendimus, o sąjunginei valstybei vadovaus kas pusę metų besikeičiantys Rusijos ir Baltarusijos prezidentai. V. Putinui teko priminti, kas yra kas. Netgi nuskurdus Rusijai, jos ekonominė galia yra daugiau kaip 30 kartų didesnė nei Baltarusijos. Potekstė buvo daugiau nei aiški – Baltarusija turėtų šlietis prie Rusijos ir tapti viena iš didžiosios valstybės provincijų, o ne svajoti apie poveikį Kremliuje. Ambicingoje Rusijos eko-

¹⁷ Plačiau žr.: Manaev O. Prezidentskije vybory: chto bylo na samom dele (Presidential Elections: What Happened in Reality), *Analitičeskij Biuletėn*, Minsk, 2002, No. 1 (15), s. 5–15.

¹⁸ Lukašenka patvirtina ketinimą stiprinti Rusijos ir Baltarusijos sąjungą, *BNS*, 2002 m. sausio 14 d.

¹⁹ Rusija finansuoja bendras su Baltarusija valstybės kūrimo išlaidas, *BNS*, 2002 m. sausio 4 d.

nomikos augimo programoje, skelbiančioje fiskalinį griežtumą ir liberalizmą, nėra vietos parazituojančiai Baltarusijos ekonomikai²⁰.

Baltarusijos prezidentas atkirtį davė po gerokos pauzės. Reikia pripažinti, jog jo kalba Baltarusijos TV ekranuose nuskambėjo emociškai ir pakankamai griežtai Rusijos atžvilgiu. Jis dar kartą pabrėžė, kad dviejų valstybių sąjunga turi būti kuriama lygiateisiais pagrindais, ir pareiškė, kad Baltarusija niekada netaps Rusijos Federacijos 90-uoju subjektu. Rugsėjo pradžioje Lukašenka dar kartą apkaltino Maskvą vilkiant planus dėl abiejų valstybių sąjungos. „Aš visada buvau už sąjungą, bet Maskva nori Baltarusiją įjungti į Rusiją. Su tuo taikstytis neketinu“, – aiškino jis, pridūręs, kad Putino pasiūlymas dėl susijungimo (rugsėjūtį Kremliaus pasiūlė surengti referendumą dėl abiejų valstybių susijungimo ir jei jo rezultatai būtų teigiami – rinkti vieną parlamentą bei prezidentą) įkvėptas noro įtikti turtingiems rinkėjams²¹.

Pastebėtina, kad po šios kalbos Minskas sulaukė Kremliaus skambučio²². Panašu, kad įtampa šiuo momentu sumažėjo. Klausimas – ar ilgam?

Beveik niekas neabejoja, kad ne Baltarusijos ekonomika lemia Maskvos atsi-ribojimą nuo Minsko, ne sunkiai paties Putino slepiama asmeninė panieka Lukašenkai ar galų gale pastarojo vizijos sąjunginės valstybės atžvilgiu, o neatsakytas klausimas dėl Lukašenkos veiksmų prognozuojamumo bei tarptautinės politikos konsteliacija²³.

Vargu, ar atmestina nuomonė, kad Lukašenka gali tapti neprognozuojamu, jeigu pajaus realią asmeninę grėsmę iš Rusijos pusės²⁴, t.y. jei kuriant realią Rusijos ir Baltarusijos sąjungą, bus siekiama nušalinti ją nuo valdžios, o Baltarusiją *de facto* įjungti į Rusijos sudėtį. Lukašenka desperatiškai bando išlikti valdžioje, neseniai pareiškęs, kad „neatmeta galimybės dalyvauti prezidento rinkimuose 2006 m.“²⁵, t.y. neatmeta galimybės pakeisti Baltarusijos Respublikos Konstitucijos nuostatas, neleidžiančias siekti trečios kadencijos. Kitaip tariant, kilus grėsmei netekti valdžios, Lukašenka gali imtis neprognozuojamų veiksmų ir sukelti, pavyzdžiui, lokalaus maso karinį konfliktą.

Formalia tarptautinės konsteliacijos įtakos režimui išraiška tapo JAV Valstybės sekretoriaus Powello pokalbis su Rusijos užsienio reikalų ministru Igoriu Ivanovu ir tame pokalbyje iškeltas „Baltarusijos klausimas“ ESBO misijos likimo Minske kontekste. Tai dar kartą pabrėžė, kad praktiškai „Baltarusijos klausimas“ tarptautinėje Vakarų–Rytų santykių darbotvarkėje ypač tapo aktualiu po 2001 m. rugsėjo 11 d., JAV inicijavus tarptautinę antiteroristinę koaliciją ir pradėjus įgyvendinti naują NATO–Rusijos bendradarbiavimo formulę.

²⁰ A. Norkus. Maskvos antausis Minskui, *Lietuvos Rytas*, 2002 m. birželio 22 d. Nr. 143.

²¹ V. Putinui – Minsko kaltinimai, *Lietuvos Rytas*, 2002 m. rugsėjo 9 d., Nr. 208.

²² Sanko V. Kremliovskij nokdaun, *Nezavisimaja Gazeta*, 2002.09.04., Nr. 185.

²³ Kai kurie Rusijos politikai atvirai apkaltino Putiną, esą jo pasiūlymai Lukašenkai dėl dviejų valstybių susijungimo pakurstyti JAV, Vokietijos ir kitų Vakarų sąjungininkių. Plačiau žr.: Baltarusijos prezidentas gali netekti posto, *Respublika*, 2002 m. rugpjūčio 16 d.

²⁴ Šiame kontekste gali būti įdomūs amerikiečių samprotavimai dėl diktatoriaus S. Huseino veiksmų prognozuojamumo. Žr.: Whitelaw K., Mazetti M. Why War?, *Cover Story*, October 14, 2002.

²⁵ Konstitucija Lukašenkai ne kliūtis, *Lietuvos Žinios*, 2002 m. rugsėjo 19 d., Nr. 217; Žinių srautas. Minskas, *Lietuvos Rytas*, 2002 m. rugsėjo 19 d., Nr. 217.

Tarptautinė saugumo bendrija ir Baltarusija

Dar 2002 m. pradžioje Minskas galėjo pajusti naują tarptautinės saugumo bendrijos spaudimo režimui bangą. Jau sausio mėn. JAV, Izraelio, Lenkijos spaudoje pasirodė pranešimai apie neteisėtą Baltarusijos prekybą ginklais²⁶. Vasario mėn. pradžioje Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos Parlamentinės Asamblėjos (ESBO PA) specialios darbo grupės Baltarusijos klausimais vadovė Uta Kapf (Uta Capf) perspėjo, kad Baltarusijos ir Vakarų santykiuose gali „prasidėti ledynmetis, jeigu oficialusis Minskas nežengs žingsnių demokratizavimo linkme“²⁷. Vasario mėn. viduryje JAV Kongreso atstovų rūmų delegacija po apsilankymo Minske pareiškė susirūpinimą dėl galimos Baltarusijos prekybos ginklais su terorizmą remiančiomis šalimis²⁸. Kovo pradžioje JAV pateikė Baltarusijai ultimatumą nutraukti karinės ginkluotės pardavimą terorizmą remiančioms šalims. JAV valstybės departamentas pareiškė, kad Amerika, siekdama užkirsti kelią tokiai veiklai, ketina imtis įvairių žygių – sankcijų yra viena iš tokių priemonių.

Kokias pasekmes šis pareiškimas ir apskritai jau senokai bręstantis JAV–Baltarusijos konfliktas gali turėti Vakarų–Rytų santykiams apskritai? Nėra abejonės, šis klausimas svarbus ir Lietuvai.

Prisimintina, kad viena didžiausių pasaulinės įprastinių ginklų rinkos dalyvių Baltarusija laikoma jau nuo 1996 m. Ji patenka į pirmąjį ginkluotės ir karinės technikos eksportuotojų dešimtuką. Gausius Baltarusijos karinio eksporto išteklius sąlygojo keletas veiksnių. Pirmiausia, karinės pramonės gamybos sumažėjimas po SSRS žlugimo nebuvo toks žymus kaip Rusijoje. Antra, didžiąją dalį įmonių tebekontroliuoja valstybė. Trečia, šalyje liko didelis naudotos rusiškosios karinės technikos arsenalas.

Dar 1994 m. Lukašenka nusprendė nevykdyti Sutarties dėl įprastinės ginkluotės Europoje²⁹, arsenalo nenaikino, o pasiūlė ginklų užsienio klientams. Greta šio tipo eksporto Minskas gauna nemažą pelną iš pasaulinei rinkai tiekiamų ginkluotės ir amunicijos dalių gamybos. Prekyba ginklais Baltarusijai gyvybiškai svarbi finansiniu požiūriu. Kai kurių Vakarų ekspertų duomenimis, 1997–2000 m. šalis už prekybą ginkluote ir technika galėjo uždirbti apie vieną milijardą JAV dolerių. Manoma, kad per praėjusius metus Baltarusija tyliai tapo pagrindine karinės ginkluotės tiekėja radikaliai islamo pasauliui. Vien pernai palestiniečių kovotojams ir šalims, kurios teikia prieglobstį teroristams (Sirija, Iranas), Minskas slapta pardavė ginklų už daugiau kaip 500 milijonų JAV dolerių.

Baltarusijos įsitvirtinimas ginklų eksporto rinkoje ir vykdoma prekybos politika jau senokai kelia tarptautinės bendruomenės susirūpinimą. Pirmiausia šios šalies karinės pramonės veikla, ginklų prekybos sistema bei jos finansavimas yra labai

²⁶ Įrodymų, kad Baltarusija neteisėtai prekiauja ginklais „nėra ir negali būti“, teigia Baltarusijos URM, *BNS*, 2002 m. vasario 7 d.

²⁷ Baltarusijos ir Vakarų santykiuose gali prasidėti „ledynmetis“, mano ESBO PA grupės vadovė, *BNS*, 2002 m. vasario 5 d.

²⁸ JAV kongresmenai reiškia susirūpinimą dėl galimos Baltarusijos prekybos ginklais su terorizmą remiančiomis šalimis, *BNS*, 2002 m. vasario 17 d.

²⁹ 1990 m. tuometinės Europos Saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos iniciatyva pasirašyta ir 1999 m. atnaujinta sutartis nustato leistinų penkių įprastinės ginkluotės tipų dislokavimo Europos regionuose skaičių, neviršijantį nustatytų ribų. Iš maždaug 30 valstybių, pasirašiusių adaptuotą sutartį, ją ratifikavo tik dvi – Baltarusija ir Ukraina.

įslaptinti. Tikėtina, jog neviešinamų sandorių pelnas nusėda šešėliniame Lukašenkos biudžete. Antra, tai jau minėti Baltarusijos ginklų prekybos sandoriai su valstybėmis, kurioms visuotinai taikomas Jungtinių tautų ginklų embargas. Pavyzdžiui, 2001 m. spalio mėn. lenkų žurnale „Wprost“ pasirodė informacija, kad Minskas perdavinėja karinę techniką teroristinėms grupuotėms Balkanuose, Pietų Amerikoje, Artimuosiuose Rytuose, ginklų siuntos „nusėda“ Sudane ir net Afganistane.

Vašingtoną ypač neramina vis didėjantis Lukašenkos suinteresuotumas slaptu bendradarbiavimu su Iraku. Su Minsko ir Bagdado sandėriais priešlėktuvinės gynybos srityje yra aiškiai susiję kai kurie grėsmingi pokyčiai. 2002 m. vasario mėn. JAV valstybės departamentas patvirtino, kad Irako priešlėktuvinės gynybos karininkai Baltarusijoje buvo slapta išmokyti naudotis naujausia priešlėktuvine raketų sistema S-300. Nuo balandžio pradžios tris kartus mėginta numušti JAV ir Didžiosios Britanijos lėktuvus, patruliuojančius JT kontroliuojamoje neskraidymo zonoje. 2001 m. tokių bandymų būta virš keturių šimtų. Dabar, kai S. Huseinas, protestuodamas prieš Izraelio karinius veiksmus Vakarų Krante, neskraidymo zonoje sutelkė priešlėktuvinės gynybos sistemas, G. V. Bušo administracijai panašu teks pripažinti, jog Baltarusijos karinė įranga bei kompetencija, kuria naudojasi Irakas, kelia pavojų amerikiečiams ir britams³⁰.

Kai kurie ekspertai mano, kad nuo tokių veiksmų Minską atgrasintų ekonominės sankcijos, t.y. jos priverstų Baltarusiją stabdyti ar bent riboti nelegalų ginkluotės tiekimą į konfliktuojančias, keliančias grėsmę ar teroristines arabų valstybes. Neva būtų skaudžiai palietas baltarusiškų metalurgijos gaminių bei trąšų eksportas, duodantis Baltarusijos biudžetui didžiausias užsienio valiutos įplaukas. Tačiau reikia prisiminti, kad atsiribojusi nuo Vakarų ir vis dar Rusijos užnugarį jaučianti Baltarusija yra pakankamai atspari ekonominiam Vakarų spaudimui. Šiuo atveju verta kalbėti ne apie Vakarų investicijas Baltarusijoje, ar apie ES paramą, apsiribojančia humanitarine pagalba ir demokratizavimo programomis, o apie neginčijamą faktą, kad tik Rusijos stipriai palaikomas energetikos ūkis yra vienintelė priežastis, dėl kurios dar visiškai nežlugo Baltarusijos ekonomika³¹.

Politinės priemonės taip pat beveik iki galo panaudotos, nes Baltarusijos narystės įvairiose organizacijose sustabdymas bei ES valstybių–narių reiškiama protestai nedavė laukiamų rezultatų. Maža to, Minskas, grasindamas pasitraukti iš ESBO, iš esmės paralyžiavo ESBO misijos Baltarusijoje veiklą³².

Mesdamas iššūkį Minskui, Vašingtonas rizikavo susidurti su Maskvos interesais. Net kelios prielaidos leidžia manyti, jog Rusija naudoja kaimyninės Baltarusijos nelegalaus eksporto paslaugomis. Pirmiausia Maskvai, kuri nenori susikompromituoti tarptautinės bendrijos akyse, karinės prekybos srityje patogiu naudotis Minsku ir taip išvengti tarptautinių draudimų ir apribojimų. Antra, turint omenyje Baltarusijos eksporto mastus, kyla abejonių, ar stambieji sandoriai vyksta be Rusijos paramos. Trečia, daugeliu atvejų Minskas neturi techninių galimybių iki galo sukomplek-

³⁰ A. Jankauskas. Ar JAV sustabdytų ginkluotės tiekimą teroristams Europos pašonėje?, *Lietuvos Rytas*, 2002 m. kovo 9 d.

³¹ Plačiau žr.: Lenzi M. – Op. cit.

³² Baltarusijos ministras „nemato galimybės“ tęsti ESBO misijos veiklą, jei nebus pakeistas jos mandatas, BNS, 2002 m. sausio 13 d.; Konstitucija Lukašenkai ne kliūtis, *Respublika*, 2002 m. rugsėjo 19., Nr. 217.

tuoti ginkluotės sistemos. Ketvirta, apskritai pastaraisiais metais pastebimas vis glaudesnis Rusijos ir Baltarusijos karinis bendradarbiavimas (bendros karinės pratybos)³³.

Taigi turint galvoje, kad Rusija ginklų eksporto versle gali turėti ne mažiau interesų nei Baltarusija, galima spėti, jos spręsti konfliktą su Minsku Vašingtonas gali bandyti tardamasis su Maskva. Kaip matėme, būtent šiame kontekste galime interpretuoti ir vykstantį Maskvos–Minsko santykių atšalimą.

Tad galima prognozuoti, kad, nerizikuodamos skelbiama strategine partneryste, JAV greičiausiai netaikys žadėtų sankcijų Baltarusijai. Toks abipusis susitarimas būtų naudingas ir Rusijai, ir antiteroristinei koalicijai. Tuo tarpu Rusija įgytų dar vieną kozirį ir sustiprintų savo įtaką pagalbos laukiančio Lukašenkos režimui. Be to, stiprėjant Rusijos įtakai Baltarusijoje, JAV galėtų tikėtis, jog daugiau tvarkos bus įvesta ginklų tiekimo labirintuose, kontroliuojamas jų patekimas į politinių priešininkų rankas.

Kita vertus, karinio Irako klausimo sprendimo kontekste galima prognozuoti ir be kompromisinį Vašingtono požiūrį į oficialųjį Minską. Tokią versiją patvirtintų JAV pozicija Ukrainos prezidento Leonido Kučmos, įtariamam 2000 m. sankcionavus ginkluotės pardavimą Huseinui, atžvilgiu. Lukašenkos atveju beliktų prisiminti ne tiek Baltarusijoje vykusius Irako priešlėktuvinės gynybos karininkų apmokymus, kiek kur kas rimtesnę strateginės Irako grėsmės tarptautinei bendrijai istoriją – 1995 m., tiesiogiai pažeidžiant Jungtinių Tautų sankcijas Bagdadui, Minskas pardavė Huseino režimui specialią įrangą su deimantiniais antgaliais, naudojamais tam tikrų branduolinio ginklo sudėtinių dalių gamyboje³⁴.

Tiesa, galima ir pesimistinė JAV–Baltarusijos santykių įtampos atomazga. Vakarų spaudimo priemonių įgyvendinimas gali sustiprinti antivakarietiškas nuotakas šalyje bei suteikti paramą autoritariniam režimui. Be to, tiesioginėje akistatoje su griežtai nusiteikusiomis JAV Lukašenka gali tapti sunkiai prognozuojamas. Niekas negalėtų paneigti, jog jis gali atsiriboti nuo Kremliaus, imtis nenuspėjamų, spontaniškų veiksmų, keliančių destabilizacijos grėsmę kitoms regiono valstybėms, taip pat ir NATO narystei besirengiančiai Lietuvai.

Lietuvos–Baltarusijos santykiai

Lietuvos–Baltarusijos santykių raida skirstytina į kelis etapus: 1990–1992 m., 1992–1995 m., nuo 1996–97 m. Pirmojo etapo dinamiką apsprendė dvišalių Vilniaus–Maskvos ir Minsko–Maskvos santykių specifiškumas. Antrąjį – Maskvos veiktas Minsko politinis kursas skatinti separatizmą Lietuvoje³⁵. Trečiąjį – charakterizavo bandymai grįsti santykius geros kaimynystės principais, vadovaujantis 1995 m. vasario 6 d. sutartimi „Dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo“, ir išryškėję geopolitinės gravitacijos skirtumai.

Būtent pastarieji privertė traktuoti Baltarusijos kaimynystę Lietuvai kaip ypač nepalankią politinių, karinių, socialinių, ekonominių grėsmių kontekste.

Pirmiausia, autoritarinio režimo Baltarusijoje egzistavimas kelia grėsmę *per*

³³ Jankauskas A. – Op. cit. Beje, nemaža dalis bendrų pratybų vyksta Rusijos Federacijos Kaliningrado srityje.

³⁴ Lenzi M. – Op. cit.

³⁵ Lopata R. (ed.) National Question in Lithuania // www.nato.int/acad/fellow/96-98/lopata.polf

se visam regionui dėl galimo režimo neprognozuojamumo, o taip pat dėl neiškių Baltarusijos–Rusijos sąjungos kūrimo pasekmių.

Neabejotina, kad Baltarusija yra labiausiai militarizuota teritorija Lietuvos geostrateginėje erdvėje³⁶. Baltarusijoje sutelktas didelis karinės puolamosios ginkluotės kiekis ir gausus karinis potencialas³⁷, o tai – potencialus karinės grėsmės šaltinis. Į jį kreipiamas dėmesys ne tik dėl minėtų baltarusių vykdytų karinių pratybų pobūdžio, bet ir dėl abejonių, ar Minskas *de facto* visada laikytųsi tarptautinės teisės normų?³⁸

Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą ir Šengeno sistemą kontekste pabrėžtina, kad absoliuti dauguma nelegalių migrantų į Lietuvą patenka iš Baltarusijos, kuri iki šiol nėra demarkavusi valstybinės sienos su Lietuva. Neatmestina galimybė, kad žymiai pablogėjus ekonominei padėčiai Baltarusijoje, galimi ne tik didelio masto socialiniai neramumai šios šalies viduje, bet ir masinė baltarusių migracija iš šalies.

Pagaliau ekonominių Lietuvos ir Baltarusijos saitų veiksnys. Nors ekonominė Vilniaus ir Minsko tarpusavio priklausomybė yra gana maža, tačiau grėsmės Lietuvos energetikos sektoriui yra akivaizdžios³⁹.

Be to, Lietuva aiškiai suvokia ir ekologinių grėsmių pasekmes, kylančias kaimyninėje valstybėje. Dėl ekonominių sunkumų Baltarusija nėra pajėgi ne tik užtikrinti tinkamą veikiančių įmonių ekologinę priežiūrą, bet ir susiduria su sunkumais utilizuojant dar nuo SSRS laikų išlikusius šaudmenis⁴⁰.

Lietuva, siekianti narystės euroatlantinėse institucijose, neutralizuoti minėtas grėsmes ir kartu užsitikrinti aktyvios Baltijos Rytinio ir Rytų Europos subregionų veikėjos statusą siūlė tarptautinei bendruomenei praktiškai įgyvendinti įvairius galimų santykių su Baltarusija variantus („tiltas“, „tarpininkė“, „ekspertė“). Vilnius viešai deklaravo, kad šių variantų įgyvendinimą apsprendžia ne tik aiškiai identifikuotas grėsmių pobūdis, bet ir:

- Lietuvos pozicijos Baltarusijos atžvilgiu derinimas su sąjungininkų Vakaruose pozicija, aktyviai prisijungiant prie euroatlantinės bendrijos pareiškimų dėl Baltarusijos, kuriais skatinama demokratijos plėtra šalyje ir nustatomi kriterijai santykių normalizavimui, ir raginant oficialųjį Minską atkreipti dėmesį į šias rekomendacijas, ir imtis konkrečių veiksmų, garantuojančių šalies demokratinį vystymąsi ir santykių su tarptautine bendrija sureguliovimą;

- Lietuvos nesuinteresuotumas tarptautine Baltarusijos izoliacija, kuri gali neigiamai veikti šios šalies demokratizaciją, jos santykių normalizavimą su Vakarų šalimis ir tuo pačiu Europos bei regiono stabilumą bei saugumą.

³⁶ Lietuvos karinės gynybos strategija, Vilnius, 2000., p. 3, 7–8.

³⁷ Nurodoma, kad Baltarusija disponuoja 1 800 tankais, 2500 šarvuočiais, 60 karinių sraigtasparnių, 250 karinių lėktuvų ir apie 85 000 karių. Plačiau žr.: SIPRI Yearbok 2002: Armaments, Disarmament and International Security, Oxford University Press, 2002; The Military Balance 2000–2001, London, Oxford University Press, 2000. p. 87.

³⁸ Baltarusijos karinėje doktrinoje yra deklaruojama dauguma visuotinai pripažintų tarptautinės teisės normų, tačiau nėra aiškiai įtvirtintas pats tarptautinės teisės nuostatų laikymosi principas. Šiame kontekste ypač iškalbingais yra Lukašenkos ir Huseino karinio bendradarbiavimo faktai.

³⁹ Čia turima galvoje ne tik tai, kad iš Rusijos į Lietuvą einančio dujotiekio čiaupas ir skaitikliai yra Baltarusijos teritorijoje, bet ir tai, kad nėra aišku, kokios gali būti Lukašenkos bandymų aktyviai naudoti energetikos sektorių santykiuose su Rusija pasekmės Lietuvos ūkiui.

⁴⁰ Baltarusijos kariškiams iškilo šaudmenų utilizavimo problema, BNS, 2002 m. spalio 2 d.

Šie motyvai, o taip pat praktinė santykių su Baltarusija patirtis apsprendė ir konkrečią Vilniaus poziciją Minsko atžvilgiu – vykdyti pragmatiško selektyvaus bendradarbiavimo politiką⁴¹. Praktikoje ji reiškia, kad politinis bendradarbiavimas su Baltarusija turėtų būti minimalus (pavyzdžiui, oficialių valstybės vadovų bei aukšto rango pareigūnų vizitai nevyksta nuo 2000 m. pabaigos), kartu palaikant ryšius su atskiromis Baltarusijos valdžios struktūromis ir plėtojant dvišalį bendradarbiavimą tose srityse, kurie yra svarbūs ne tik Lietuvai, bet ir viso regiono saugumui bei stabilumui (valstybinių sienos demarkavimas, nelegali migracija, regionų bendradarbiavimas, energetikos klausimai, etc.), nepaisant Baltarusijos politinės raidos krypties.

Būtent šią politinę liniją santykiuose su Baltarusija 2002 m. pirmajame pusmetyje Lietuva, pirmininkaudama Europos Tarybai, bandė akcentuoti. Nepaisant teigiamų vertinimų⁴², tokios linijos perspektyvumas tebelieka miglotas, kadangi tarptautinės saugumo bendrijos politikoje Baltarusijos atžvilgiu iki šiol vyrauja tam tikras miglotumas galimų prioritetų atžvilgiu⁴³.

Išvados

Baltarusija yra labiausiai autoritariška valstybė Vidurio ir Vidurio Rytų Europoje. Aleksandro Lukašenkos režimo keliamas grėsmės tarptautinė saugumo bendrija identifikuoja globaliniame ir regioniniame lygmenyse. Šios grėsmės kyla ne tik dėl autoritarinio režimo egzistavimo Baltarusijoje *per se*, bet ir dėl šio režimo neprognozuojamumo vidaus ir užsienio politikoje.

Būtent Lukašenkos režimo neprognozuojamumas vidaus ir užsienio politikos sferose, politinis spontaniškumas, galimas karinio sektoriaus panaudojimas režimo legitimacijai, ekonominio žlugimo grėsmė, socialinių pasekmių nevaldomumas kečia ypač apčiuopiamas grėsmes Lietuvai.

Kai yra tokia padėtis, Vilniaus diegiama pragmatiško selektyvaus bendradarbiavimo taktika gali būti sėkminga tik tarptautinei saugumo bendrijai turint realius įtakos Lukašenkos režimo evoliucijai svertus.

⁴¹ Lithuania's Relations with Belarus and Internal situation in Belarus, Druskininkai, 2002, p. 1–6.

⁴² Lietuvos ministras Strasbūre pristatė ET pirmininkavimo prioritetus, BNS, 2002 m. sausio 22 d.

⁴³ VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto surengto apskrito stalo diskusijos „Bendradarbiavimas su Baltarusija: patirtis ir perspektyvos“ medžiaga, Druskininkai, 2002 m. kovo 1–3 d.